

животом и умалачком индустријском и трговачком радњом, а поглавито оном тежњом, да особитим правима штити своје интересе. Србија је све до краја оскудевала у варошком, управо грађанском живљу; и по томе није било могуће, да поникне таки сталеж, који би с једне стране држао равнотежу према привилегисаном реду људи, а с друге би стране поступно к себи привлачио масу народа.

С тога се морално стање српскога народа у 13-ом и 14-ом веку показује на сваки начин у црњим бојама, него у осталих европских народа. Налази се, додуше, и на другим местима сверепоност и подлоност. Српски краљеви, који су један другог протеривали, један другог вид или сам живот одузимали, нису можда били сверепоности од других савремених европских владалаца, који су у исто доба така иста зла чинили. Историја окривљује Милутина, што је био разуздан и похотљив; кори га што се четири пута женио, отеравши од себе своје прве три жене. Али много више заслужује, да се за тако што окривљује енглески краљ Хенрик 8, који је много позније живео.

Истина је, да су српски краљеви показали не мало лукавства у преговорима својим са римским папама и са грчким царевима. Али зар савремена историја самих тих римских папа, зар историја савремених малих и талијанских и готово свију европских држава — а да и не помињем скроз покварену византијску државу, — зар те историје савременика не показују далеко очистије примере лукавства и неверства?! Српски су великаши устајали противу својих владалаца, радили су да добију учешћа у јавним пословима, и често су гледали, да ограниче краљевску власт. Али зар не налазимо на такве појаве и у Француској и Енглеској?! До душе, устанак енглеских барона противу краља Јована „без земље“ донео је устав (Magna charta), док на против превлађивање српске олигархије, и друге незгодне прилике допринеше к пропасти државе. Али и овоме налазимо примера у историји Мађарске.

Површно се посматрачу побожност српских краљева може учинити као претворство; па опет она то није била. Црква се свагда показивала као веран и поуздан наслон оним заиста патриотским и народним владоцима. И сам Немања имао је да захвали свештенству за највећи део својих успеха. У осталом црква се у средњем веку, не само у Србији него и по другим крајевима, показивала врло попустљива и гледала је кроз прсте владоцима, који су градили цркве и манастире и баштинама их обдаривали. Побожност, која иде на то, да се покаже само у спољашњим знацима, и онда као и данас, није исто што и морал. И по томе она побожна ревност српских краљева поред свију неморалних њихових дела, не изгледа ни мало као излив претворства. Није нам намера да бранимо ондашње морално стање српскога народа. Али, са гледишта историјске објективности, било би неправдо, да их оптужујемо само за то, што су имали погрешке свију народа европских онога доба.

При свем том, ова иста објективност захтева, да признамо, иако је српски народ са осталим народима био готово на једнаком ступњу развитка, да нам се српска историја показује много суморнија него историја осталих европских држава. А томе је узрок, што у Србији као што смо рекли, није било посредног елемента, који би носио у себи клицу потоње цивилизације.

4. Сјајно доба српске државе.